

ДРАМАТИЧНІ ЕЛЕМЕНТИ У ФОЛЬКЛОРІ – ТРАДИЦІЯ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ

Марко Китевський

Marko Kitevski. Dramatical elements in the folklore – tradition and actuality

The researches of the folklore and ethnographic sources underscore, that the dramatic elements exist in the folk art (songs, fairy tales, small folklore genres, children folklore etc.), in customs and in the other forms of the life of the folk. But it's important what I mean by the notion "dramatic elements in the folklore". Namely, existence of the action, plot, culmination and denouement, then the place and time of the development of the action, monologue, dialogue in the action, characters, masks, dresses, text, scenography, scenario, director, audience, puppet-show, i. e. the presence of the performance. In this paper special attention is given to some dramatic acting with multitude of the dramatic elements, which are connected with large quantity of the Christmas holidays.

We also drew parallels between traditional forms and new elements of celebration and results of the actualization of some innovations in society. It is worth to refer the carnivals in Vechani and Strumitsa and also celebrations of the Eve in Skopje.

Марко Китевски. Драматичните елементи во фолклор – традиција и актуелност

Истражувањата на фолклорните и етнографски извори подвлекуваат дека драмските елементи егзистираат во народната уметност (песните, сказните, кратките жанрови, детскиот фолклор итн.), во обичаите како и во другите облици на народниот живот. Сепак, треба да се истакне што авторот подразбира под ноцијата „драмски елементи во фолклорот“. Имено, постоењето на дејството, заплетот, кулминацијата и расплетот, потоа местото и времето на развојот на дејството, монолот, дијалогот во дејствието, карактерите, маските, костимите, текстот, сценографијата, сценариот, режисерот, аудиенцијата, куклени представи, т.е. присуството на изведбата. Во трудот е ставен посебен акцент на некои драмски дејствија кои содржат мноштво драмски елементи поврзани со божи ните празници. Авторот исто така дава паралели помеѓу традиционалните форми и новите елементи во празнувањето и резултатите од актуализацијата на некои иновации во општеството. Заслужува да се споменат и карневалите во Вевчани и Струмица, како и прославите на Стара Нова Година во Скопје.

Дослідники цієї теми наголошують, що драматичні елементи існують як в усній народній творчості (у піснях, казках, коротких фольклорних жанрах, дитячому фольклору тощо), так і в звичаях й інших формах народного життя. Але передусім пояснимо наше розуміння поняття «драматичні елементи у фольклорі». Ми маємо на увазі, зав'язку, кульмінацію і розв'язку, крім того, місце розвитку, монолог, діалог персонажів, образи, маски, костюми, текст, сценографію, сценарій, режисуру, публіку, ігри з ляльками тощо – тобто все те, що охоплює театральна вистава. Звернімося до найхарактерніших прикладів.

У народних піснях є і персонажі, і монолози, і діалоги, і драматичний запал зав'язки та розв'язки. В епічних піснях – битви між героями, викрадення нареченої. Королевич Марко б'ється з арапами, скасовує податок на одруження, виходить на майдан із самим Господом і втрачає силу. У міфологічних піснях драматичні ситуації створюють різні міфологічні істоти, самовіли, змії, ламії і т. ін. У пісні зі збірки Миладинових, яку «виконують, коли свати йдуть по наречену»¹, розповідається про двох парубків – Ніко і Ніколу, що посварилися через «ту гарну дівчину». Обидва вони вирушили по неї: один – з двома тисячами, другий – з трьома тисячами сватів; один – через Никополе, другий – через Шар

Планину. Коли вони разом зі сватами дісталися двору дівчини, створилася напружена ситуація, або, користуючись термінологією, зав'язка драми, коли могло статися кровопролиття. Але розумна дівчина знайшла вихід. Вона взяла двох хлопців у побратими: «в'образи баци і дар си дарва, си фати два брата рогени, си попрати без никоя кавга», тим самим підготувавши розв'язку.

Драматичні елементи наявні також і в родинних піснях, особливо, коли йдеться про стосунки між свекрухою та невісткою, невісткою й братовою, стосунки між невістками, а також у трудових піснях, в яких співають про змагання на жнива, в заробітчанських, гумористичних піснях, піснях про кохання тощо.

Драматичні елементи є і в народних казках. Поряд з монологами й діалогами героїв у казках наявні драматичні ситуації, пов'язані з боротьбою, метаморфозами, смертю та оживанням героїв тощо. Так само є драматичні елементи і в манері викладу. Інформатор, оповідаючи, розставляє героїв наче на сцені, ототожнює декого зі слухачів з персонажами казки.

Але найбільше драматичних елементів простежується у звичаях, пов'язаних зі святами, з родинним життям людини, – народженням, весіллям та смертю. Наприклад, якщо розглянути весілля як обряд від почат-

ку до кінця, то воно сповнене багатьох драматичних елементів, таких, як сцена, образи, монологи й діалоги, написаний сценарій тощо. «Драматична постановка весілля впливає із синкретизму весільного обряду з танцями, музикою та піснями»².

На окрему увагу заслуговують звичаї, пов'язані зі святами. У деяких із них простежуються лише окремі драматичні елементи, в інших ми є свідками справжньої драматичної гри. Згадаємо лише деякі: звичай «Полазник» на день св. Ігната, звичай «зміни кумівства» на Богоявлення-Водохреще, танці біля вогню, кидання стріл на Прошу, звичаї на день св. Трифона, дії лазарок, «сварки дітей» на Лазареву Суботу, звичаї на Юр'їв день, збирання трав і гойдання на гойдалках, вірування про скупчення змії на день Єремії, звичаї засівання на день св. Симеона, звичаї на Іванів день, особливо виготовлення ляльки «Іванки» та дії, пов'язані з нею. Подібні елементи наявні й у звичаях викликання дощу, таких, як Додоле і Скрсті (перший – винятково язичницький, другий – суто християнський). На великі свята зафіксовано народні ігри християнського змісту, сповнені драматичних елементів. Наприклад, із Різдрвом пов'язана гра «Вертеп» – церковно-народна драма, коли артисти виносили скриню, що символізує печеру, в якій народився Ісус, показували його народження, прихід на уклін до нього трьох мудреців тощо. Актори ходили по хатах, по вулицях, заходили в кав'ярні, що є, без сумніву, модерним прийомом, якому можуть позаздрити і сучасні театри³.

На Новий рік, Василів день, Василицю поряд з іншими звичаями виконується і народна гра з усіма елементами драми (персонажі, маски, монологи, діалоги, сцена, сценографія, публіка тощо). Головні персонажі цієї драми в різних місцевостях різні: у Скоп'є⁴ – двоє старців, невістка, покинуті діти і військо; у Дебарці (Охрид)⁵ – зять, невістка, ворожити; у Гевгелії⁶ – невістка, дитина, дід, баба, верблюд, погонщик верблюдів; у с. Лисиче (Велес)⁷ – наречена, молодий, кум і кума, свекруха, охоронець, жебраки; в області Саріджол (Егейська Македонія)⁸ у грі «Ешка» беруть участь хлопці з чорними обличчями та палицями, яких називають арапами, наречені в масках, інші учасники з лошам, верблюдом, що прикрашені дзвіночками. У більшості варіантів цієї гри вмирає один зі старців, а потім визначені монологи та діалоги між учасниками гри, а також певні магичні дії викликають його оживлення. У цій грі найбільше драматичних елементів, оскільки там є і дія, і постійні персонажі, і сценарій, який повторюється щороку, і маски, вбрання, діалоги, монологи, сценографія, реквізит, зав'язка, розв'язка драматичної дії тощо.

На особливу увагу заслуговують драматичні ігри, які виконувалися на Великдень. У Поречі⁹ записано багато ігор – «гачки», – що виконувалися на третій день Великодня: «Нечисте число, мале число», «Лазь по мені, лазь, комахо», «Зять і невістка», «Джуро, Маро, Вележано» тощо, а саме свято супроводжувалося грою «Віли-самовіли». Записувач Вера Клічкова зауважила,

що ця гра мала багато спільного з кукерами і русаліями, які описав Михайл Арнаутов у «Збірнику народної творчості й історії народу».

Серед багатьох великодніх ігор, записаних у Дебарці¹⁰ (Охрид), – «Маски», «Розбійник», «Охоронець» тощо – особливо цікавою є гра «Розбійники» із села Годив'є, в якій брали участь жінки. У них було зображено боротьбу Кузмана Капідана й араміїв, оспівану в багатьох народних піснях, записаних К. Шапкаревим, Карановим, Качановським, Драгановим, Коневим та ін. Серед драматичних ігор, пов'язаних із Великоднем, варто згадати і гру «Дрелю» із сіл Орман, Петрич¹¹, «Дервіши» із сіл Луково, Дебарський Дримкол¹² тощо.

Безперечно, народна творчість сповнена драматичних елементів. Можна стверджувати, що в минулому існувала чимала кількість народних драм з елементами фольклорного театру. Які ж драматичні елементи містить фольклорний театр?

1. Дія. У багатьох розглянутих прикладах, до того ж, в усіх жанрах, наявні дія, зав'язка і розв'язка. У василічарській грі зав'язка відбувається, коли вбивають літню людину, а розв'язка – її оживлення. У драматичній грі «Арамії» зав'язка починається з боротьби між військами Кузмана Капідана й араміїв, а розв'язка – коли схоплюють дервіша і судять його.

2. Місце і час розвитку дії. Місця розвитку дії – різні для кожної драматичної гри. Василічарські ігри виконували в центрі села, у провулках і по хатах. У селі Лисиче (Велес) одну частину драми виконували в центрі села біля старого явора, де проходило вінчання молодих. Певні дії відбувалися на вулиці, біля сільської криниці, на перехресті, або на місці проведення ярмарку. Лазарки танцювали у провулках, часто – на перехрестях, а коли проходили мандрівники, вони брали їх уколо, співали пісень і дарували подарунки. Драматична гра «Джамала» в Гевгелії¹³ виконується на току після жнив. Час виконання таких ігор чітко визначений. Василічари починали ігри опівночі і продовжували до сходу сонця, лазарки – протягом дня, з ранку до вечора; оранка і ткання «чумного» полотна починалося в сутінки, гра «Джамала» тривала упродовж ночі, Великодні ігри – тільки вдень.

3. Образи. У народній творчості учасниками драматичної дії є головні й другорядні персонажі. У драматичних василічарських іграх головними героями є зять, невістка, дід і баба, а другорядними – василічари, військо та ін. У драматичній грі «Арамії» головними є Кузман Капідан і Дервіш, епізодичними – члени їхнього війська, це ж стосується і русалій. Усі учасники гри виконують визначені ролі. У василічарських іграх виразними є еротичні мотиви, особливо стосовно зятя й невістки, виражені в словах і рухах і пов'язані з функцією родючості. У великій кількості великодніх ігор зав'язка починається плачем, закінчується гра сміхом. У деяких іграх героями є ляльки, наприклад, лялька Іванка у звичаях на Іванів день¹⁴, лялька «стара» на Водохреще¹⁵, лялька-дитина в грі «Джамала»¹⁶ тощо.

4. Текст. У народній творчості персонажі, пов'язані з драматичною дією, виголошують певні тексти. Це різноманітні монологи, а часто й діалоги. В окремих іграх діалоги відновлюються, оскільки під час кожного виконання повторюється один і той текст. Учасники драми знають його напам'ять, але впродовж дії дозволяється імпровізувати (у певних межах).

Наприклад, діалоги між старцями і хазяїном у василічарських іграх можуть бути зімпровізовані, але мають стосуватися певних частин тіла «померлого» і, як свідчать записи, вони схожі або навіть однакові в різних місцевостях. У великодніх іграх тексти, які виголошують учасники, а також пісні, які вони співають, завжди однакові. Імпровізація може зумовлюватися та кож втручанням глядачів у гру.

5. Маски. У драматичних іграх часто використовують маски. Вони можуть бути як індивідуальні, так і групові. Маска відповідає тій ролі, яку грає певна людина. Обличчя вимащують сажею або чорною фарбою, а в деяких випадках учасники яскраво розфарбовують обличчя різними кольорами. У наш час для гриму часто використовують косметичні засоби. Маски виготовляють із паперу, зі шкіри тварин, з рогами тощо. Вуса і бороду роблять із конопель або вовни. У Василичарських драмах одні перевдягаються старими, другі – зятем і невісткою, треті – попами, жандармами, охоронцями тощо. У грі «Джамала», що виконується в Гевеллі після жнив і обмолочування, тобто коли зібрано врожай, учасники гри – сільські парубки – перевдягаються у невістку та її чоловіка, роблять ляльку-дитину в одязі навиворіт, яку об'язують мотузками. У грі «Арамії» її учасники, винятково жінки, поділялися на дві групи: перша вдягалася в арнаутські плаття, а інша, – як військo Кузмана Капідана. Вони носили палиці, що нагадували пістолі.

6. Сценографія. У фольклорному театрі наявна також сценографія. При виконанні ігор використовують різні предмети як хатнього вжитку, так і знаряддя праці, кілки, що асоціюються з пістолями, дзвіночки і калатала, прядки тощо. Під час виконання звичаю «Оранка»¹⁷, покликано захищати від чуми, використовували рало, виготовлене з дерева-близнюка, яке тягли двоє волів-близнюків, правила волами також брати-близнюки. Коли ткали «чумне полотно»¹⁸, яке також використовувалося для захисту від чуми, ладнали ткацький верстат і брали всі інструменти, необхідні для прядіння й ткання.

7. Костюми. Учасники драматичних ігор вдягали костюми відповідно до ролі. У василічарів перевдягалися старцями, невісткою, старими жінками, міліціонерами, попами тощо. Василичари на поясі носили дзвіночки й калатала, які мали певну функцію в грі. Русалки були взуті в *опанки*, мали на ногах панчохи або онучі, також білі *дзиври* (довгі штани – прим. *перекл.*) поверх яких вдягали сукню до колін. Приблизно половина дівчат мали пояс, яким підперезували сукню, також *джамадан*, а через груди – пов'язані нахрест дві хустини. На голові вони носили *фес*, поверх нього – тонку хустку, в руках тримали кілок.

Ляльку Іванку вдягали також у спеціально виготовлений одяг, хустки, прикрашали квітами тощо. У додольських обрядах дівчинка-додола була в подертому одязі, прикрашена різними травами. При виконанні драми з історичного минулого учасники вдягали костюми гайдуків, араміїв тощо. У деяких випадках замість повного комплекту одягу використовували лише одну деталь, яка символізувала певний образ. У будь-якому випадку до ігор ставилися дуже серйозно, оскільки обряд мав надзвичайно велике значення¹⁹.

8. Сценарій. Хоча у фольклорному театрі не існує писаного сценарію, дія розвивається у певному порядку, що повторюється при кожному виконанні гри. Інколи учасники гри імпровізують.

9. Режисер. Цікаве питання, чи потрібний у фольклорному театрі режисер? Чи можна робити висновок, що там, де є актори і публіка, має бути той, хто все підготує, – режисер виступу, дії, видовища²⁰. Чи можемо ми говорити про усну режисуру чи «саморежисуру»? У народних іграх нема режисера, але відчувається його вплив. Його присутність має бути пов'язана з тим, що ми дивимось і слухаємо під час драматичної вистави²¹. Не лише тому, що в будь-якому середовищі є особа, яка користується авторитетом, і до якої прислухаються найбільше, думка якої є вирішальною, але й тому, що при виконанні драматичних ігор складається враження, ніби існує кілька режисерів, які діють разом. Кожен актор повторює свої ролі багато разів під час кожного нового виконання, щонайменше раз на рік, тому його дії чітко визначені, ніби працював добрий режисер.

10. Публіка. Щоб існував фольклорний театр, має бути публіка. Часом при виконанні драматичних ігор беруть активну участь глядачі, як це трапляється в сучасних театральних постановках. Василичари палицями, які вони несли, били дівчат, а ті втікали і ховалися. Звідси з'явилося й прислів'я: «Ховається як дівчина від колядників». Василичари били також цуценят, що теж дало життя прислів'ю: «Щастить, як цуценяті на Василицю». Іноді публіка – це мешканці містечка, іноді – члени однієї родини. Глядачі влаштувалися півколом або колом, а коли драма відбувалася в центрі села, публіка спостерігала з балконів будинків. У Вертепі артисти йдуть до публіки, а не навпаки. Учасники обряду відвідують будинки, кав'ярні та інші громадські місця, де повторюють гру вже для інших глядачів. Це чимось нагадує сучасний театр, як стверджують дослідники цих звичаїв.

11. Підготовка. Як для будь-якої театральної вистави, так і для драматичної гри, необхідна підготовка. Інколи вона триває один день перед виставою, інколи – два тижні або місяць, як це відбувалося під час василічарських ігор, коли купували спеціальний одяг та виготовляли маски. Василичари у Вевчанах одразу після завершення свята починали готуватися до наступного року, але інтенсивна підготовка тривала впродовж цілого місяця перед святом, коли

готували маски (як індивідуальні, так і групові)²². Для виконання лазарських пісень і обрядів дівчата ночували разом від Тодориці аж до Лазаря і вчили пісні. Підготовка до свята Таяни тривала близько місяця, а інтенсивна підготовка – збирання квітів – за день до свята і ввечері, коли прикрашали ляльку Іванку.

Отже, ми можемо зробити висновок, що народна драма існує не так уже й давно. Вона була для народу великою подією, чимось, що має святкове значення і піднімається над буденністю, адже ще в найдавніші часи була потреба знаходити розраду в драматичній формі – вести діалоги, грати, перевтілюватися тощо.

Слід зазначити, що впродовж останніх десятип'ятинадцяти років у Республіці Македонія відроджуються давні форми святкування, деякі звичаї, що містять велику кількість драматичних елементів. Таким є святкування під Новий рік Василиці у Вевчанах (селі, віддаленому на десять кілометрів від Струги), де відбувається відомий Вевчанський карнавал²³. Цей карнавал ніколи не згасав і не переривався, а нині є членом Міжнародної асоціації карнавалів. Тут, як і в новорічних святах, простежуються як традиційні форми святкування, так і нові елементи. Варто згадати утворення двох груп із двох кутків села; персонажів – зятя, невістку, дурня; перевдягання, обхід села, відвідування всіх, хто має ім'я Василь і привітання з іменинами, відвідування джерел води, завершення святкування в центрі села і загальні веселощі. Оновлюються маски, не лише привезені з-за кордону, але й ті, що критикують та висміюють певні негативні прояви в державі тощо²⁴.

Варто згадати карнавал у Струмиці, який теж є членом міжнародної асоціації карнавалів. Він пов'язаний із Прощею, а саме, з періодом триденного посту²⁵. Крім традиційних форм святкування, у Струмницькому карнавалі наявні елементи наслідування та імітації деяких

відомих світових карнавалів, зокрема карнавалу в Ріо. Це простежується в багатьох моментах: масках, танцювальних групах, виборі короля й королеви, у нагородженні найкращих масок. Крім свята Прощі, існують інші подібні святкування, такі як обряд «Мечкарі» (ті, що водять ведмедів) у Прилепі.

У Скоп'є також оновлюються давні свята – такі, як Коляда і Різдво²⁶. Цікаво, що до відновлення цього свята після розпаду СФРЮ і здобуття незалежності Республікою Македонія долучилася і партія СДСМ, наступниця СКМ. 1995 року вона організувала святкування Передріздвяного вечора 5 січня (н. с.) на міському майдані в Скоп'є, з феєрверками, подарунками, використанням чималої кількості елементів святкування Різдва колишньої королівської Югославії та залученням видання того часу «Вардар»²⁷. Запалення вогню благословили трое священників з македонської православної церкви. Після того дарували подарунки, частували ракією, смаженими каштанами тощо. Безперечно, тут було поєднано традиційні елементи святкування, зокрема різдвяне дерево, вогнище, подарунки тощо, з нововведеннями: обхід із деревом, музикою і придружбою, музична обробка новостворених пісень тощо.

Цей звичай недовго підтримувався партією СДСМ, а святкування Передріздва перенесли з міської площі до храму Св. Климента Охридського, де влаштували велике вогнище, носили ялинку і потім роздавали її гілки віруючим, з музичним супроводом, приходом старого кума з таратайкою, передаванням келиха, а разом – і кумівства від старого кума новому, «проводи» нового кума з усією родиною тощо.

Отже, як бачимо, у давнину існували драматичні елементи в народній творчості, а також драматичні ігри з елементами фольклорного театру. Численні традиційні святкування збереглися дотепер, поряд із традиційними, існує багато елементів, що з'явилися в нових умовах.

Примітки

¹ Български народни песни, собрани одъ братья Миладинови Димитрия и Константина и издания одъ Константина. – Загреб, 1861. – С. 520.

² Пенушлиски К. Одбрани фолклористички трудови, 2. – Скопје, 1988. – С. 41.

³ Драги С. Божи ен обред со Вертеп во Охрид // Македонски фолклор. – Бр. 47. – Скопје, 1991. – С. 281.

⁴ Кличкова В. Божи ни обичаи во Скопката Котлина // Гласник за Етнологски музеј, 1. – Скопје, 1960.

⁵ Китевски М. Златна чаша. – Скопје, 1983. – С. 12; Целакоски Н. Дебарца (обреди, магии и обредни игри). – Скопје, 1984. – С. 216.

⁶ Народописни материали от Гевгелиско, съобщава Н. Рачев // Македонски преглед, 1927. Етнографія на Македония,

Т. 2. – София, 1992. – С. 239.

⁷ Спировска Л. Некои драмски елементи во обичајот Василица во село Лисиче (Титовелешко) // Македонски фолклор. – Бр. 15, 16. – Скопје, 1975. – С. 363.

⁸ Македонски Д. Два стари обичая. – ПСП на БКД, 1891. – С. 37, 38, 256–263. Етнографія на Македония // Т. 2. – София, 1992. – С. 390.

⁹ Кличкова В. Великденски обичаи во Порече // Гласник на Музеското конзерваторско друштво на Македонја. – Скопје, 1957. – С. 153.

¹⁰ Целакоски Н. Дебарца... – С. 216.

¹¹ Извори за българската етнографія. Т. 3 // Етнографія на Македония. Материяли из архивното наследство. – София, 1998. – С. 341.

¹² Миленко С. Филиповиќ. Дебарски

Дримкол. – Скопје, 1939.

¹³ Тановић С. Српски народни обичаји у кази. – Београд, 1927. – С. 343.

¹⁴ Киселинов Г. Иванка Еньовденски обичаи въ гр. Ресенъ // Български народ. Г. 1. – Кн. 2. – Скопие, 1942. – С. 52.

¹⁵ Серафимовски Д. Кочишта. – Скопје, 2000. – С. 76.

¹⁶ Тановић С. Српски народни обичаји... – С. 343.

¹⁷ Стоилов А. Фолклор // Известия на народния етнографски музей в София. Д. 5, кн. 1–4. – София, 1925.

¹⁸ Дербанов Х. Два народни обичаи // Новини. – Цариград, 1897 – 8 ноем.

¹⁹ Здравев Г., Вражиновски Т. Кости-мирањето и маскирањето во зимските обредни игри во Македонија // Маски. Сборник на трудови од меѓународниот

симпозиум «Обичаи и маски». Вевчани – Струга, 1996. – Скопје. – 1998. – С. 64.

²⁰ *Лазих Р.* Усмена народна режија // Фолклорни театар у балканским и подунавским земљама. – Београд, 1984. – С. 89.

²¹ *Tvrtko Cubelić.* Usmena narodna retorika i teatralogija. – Zagreb, 1970. – LXXIV.

²² *Калановски И.* Вевчански карневал. – Вевчани, 2001.

²³ Там само.

²⁴ *Боцев В.* Традиционалното и современото во василичарскиот обичај во селото Вевчани Струшко // Маски. Зборник на трудови од меѓународниот симпозиум «Обичаи со маски». – Вевчани – Струга, 1996; Скопје, 1998. – С. 145.

²⁵ *Сувариев И.* Обичаи со маски застапени во зимскиот календар на народни празници со осврт на Струмичкиот

карневал и неговото потекло // Во истиот зборник. – С. 177; *Сувариев И.* Тримерски обичаи во Струмица // Етнолог. – № 6. – Скопје, 1995. – С. 193.

²⁶ Трансформација на обичајот Коледе – Бадник во Скопје // Етнолог. – № 6. – Скопје, 1995. – С. 197.

²⁷ «Вардар», независни културно-привредни дневник год. 5, бр. 680–683, Скопје, бр. 6, 7, 8 и 9 јануари 1936, 8.

Переклад из македонској Олесі Ковтун